

FEHIM BAJRAKTAREVIĆ

GLAVNI CARIGRADSKI ARHIV I ISPISI IZ NJEGA

Važnost poveljâ je ranije slabo cenjena i na Zapadu i na Istoku. Od evropskih istoričara zapravo jedini Hammer je uviđao tu važnost a od istočnih, Pečevi. Ovaj poslednji je tu važnost ne samo uviđao nego, kako je već Kraelitz¹ istaknuo, potrebne povelje i navodio od reči do reči. Bez obzira na to što su te turske povelje Zinkeisenu i Jorgi, poznatim istoričarima Turskog carstva, već zbog nepoznavanja turskog jezika bile nepristupačne, postojala je i jedna druga nesavladiva teškoća za njihovo korišćenje u punoj meri, a to je činjenica da su takvi arhivi sve do pre nekoliko decenija bili zaista »brava sa sedam ključeva« u potpunom smislu tih reči.

Krajem XIX i početkom XX veka još su samo pojedini mađarski turkolozi mogli dobiti specijalnu dozvolu za pregled turskih bibliotekâ i rukopisâ (akata) u slabo uređenim zbirkama spisâ (ne: pravih arhiva) ili čak u zakucanim sanducima.²

Međutim, ti izuzetni slučajevi mogu se izbrojati na prste jedne ruke. Armin Vambéry (1832—1913), poznati mađarski turkolog (u širem smislu) i daleki putnik — koga su, uzgred rečeno, mnogo napadali ruski naučnici (orijentalista Vasilije V. Grigorjev i arheolog D. J. Evarnicki)³ —, radio je, pre više od šezdeset godina, samo kratko vreme »u Sultanskoj riznici u stambolskome Eski-Seraju« (St. Novaković, Svetostefanska hrisovulja, uvod str. IV) i pronašao jedan naš spomenik koji je isti Novaković, nakon izrade snimka i opisa Poljaka Jozefa Korženjovskog, »i ne videvši ga« poznao kao Svetostefansku hrisovulju, a Lj. Kovačević izdao.⁴

¹ Osmanische Urkunden in türkischer Sprache (Wien, 1920—1922), str. 3.

² Inače, kako je stručnjacima poznato, Mađari su se još otre interesovali za turske stvari, odnosno, tačnije, za svoje stvari u Turskoj i na turskom. Da pomenem samo dve važnije edicije. Još podavno Mađarska akademija nauka je izdala Turske blagajničke deftere u Mađarskoj (»Magyarország török kincstári defterek«), koje je preveo i pripremio lekar Dr. Antal Velics iz Lászlófalva, u dve knjige (1886 i 1890). O ovome ima kod nas vesti u Godišnjaku beogradske Akademije, knj. XXXII, za 1923, str. 51 (izveštaj D. J. Popovića). — Zatim (1893) ista Akademija (mađarska) izdala je čitavu seriju Turskih istoričara (»Török történetírók«) u kojoj su József Thúry i Imre Karácson preveli mesta koja se odnose na Mađarsku iz šesnaest turskih istorijskih izvora (Anonymus iz godine 1486, Nešri, Tursun, Sa'duddin, Kemâlpašazâde, Dnevnicu sultan Sulejmana I iz godina 1521, 1526, 1529 i 1532, zatim Lûtfi paša, Ferdi Dželâlzâde Muştafa, Sinân C uş, Kjátib Mehmed, Koči bej, Evlijâ Čelebi, Ibrâhim Pečevi, Kjátib Čelebi i Na'imâ), koje su popratili objašnjenjima i napomenama. Poblje o ovome u Predgovoru Feketeove Diplomatičke (1926), str. V i VI.

³ Ovaj podatak prema zagrebačkom Viencu XIV (1882), str. 448, i XXIV (1892), str. 832.

⁴ Akademijin Spomenik IV. (naslov: Svetostefanska hrisovulja), Beograd 1890.

Zatim jedan Vambéryjev učenik, po imenu Ignác Kúnos, rano je poslušao savet svoga učitelja i već g. 1882 bio je u Turskoj po prvi put. On, doduše, nije zapravo radio u kojem arhivu, ali je više puta bio u Turskoj i među Turcima, i zadobivši njihovo poverenje dolazio je u vrlo inteligentne i visoke krugove, a tako i među sami narod, te je otkrio ne samo da Turci imaju narodnu književnost nego da je ona i vrlo bogata i privlačna; o svemu tome svedoči više njegovih dela, izdatih od prilike od 1886 do 1925, a naročito dve velike zbirke turskih narodnih pripovedaka i pesama (Oszmán-török népköltési gyűjtemény, Budapest, 1887 i 1889).

Sledeći mađarski turkolog koji se u početku dosta morao boriti za poverenje turskih zvaničnih i drugih krugova i tek posle dužeg truda i vremena stekao ga i dobio čak i pristup u turske arhive, bio je pomenuti Imre Karácson: on je jedini Zapadnjak koji je tada sistematski radio u arhivima (od 1907—1911), pregledao je i arhiv Topkapı saraja, i tu je našao turskih dokumenata i o vojvodanskim Srbima XVI i XVII veka. Međutim, on je brzo postao žrtva nauke. Kako nije mogao raditi u uređenom arhivu nego je tražio dokumente i u zakucanim sanducima, on je, pri otkivanju jednog takvog sanduka, ubó prst na zardalom ekseru, dobio trovanje krvi i od toga umro (2 maja 1911, po novom). Srećom, celu zbirku turskih dokumenata koji se tiču Mađarske a koje je on sakupio u carigradskim arhivima i preveo, izdao je docnije predsedništvo mađarske vlade pod naslovom *Turisko-mađarski diplomatar 1533—1789* (*»Török-magyar oklevéltár 1533—1789«*) a u redakciji Thallóczyja, Krcsmárika i Szekfúja (Budimpešta 1914, knjiga od 416 strana).

Baš ovaj tragični kraj požrtvovanoga Karácsona koji je ranije bio obični katolički sveštenik a tada pobudio interes za arhive i arhivsko izučavanje i u samoj Turskoj,⁵ (rad na arhivima je počeo u Turskoj tek posle Prvog svetskog rata), — ukazuje na to kako su ti arhivi bili nesređeni, odnosno koja se teškoća, čak i opasnost, krila i za onog arhivskog istraživača koji je sretnim slučajem i mogao dobiti dozvolu za pristup u te sakrivene riznice.

Nasuprot tragičnom slučaju Imre Karácsona stoji kao kontrast primer Adolfa Deissmanna, tadašnjeg profesora Univerziteta u Berlinu: ovaj Nemač je dobio poziv od turske vlade da pregleda i katalogizira neislamske rukopise koji su još sačuvani kao ostaci biblioteke Mehmeda II, osvajača Carigrada. Ti su se rukopisi nalazili u Topkapı saraju, i pomenuti Deissmann, uz veliku potporu i susretljivost poznatog turskog naučnika Halil Edhema, izvršio je svoj zadatak uglavnom ujesen 1929 g. i o tom docnije (kad je završio rektorat) izdao posebnu knjigu.⁶ Deissmann je tada, među ostalim, otkrio Ptolemejevu Geografiju (grčki rukopis iz XIII v.), Bibliju pauperum, izgublenu Kolumbovu kartu Staroga i Novoga sveta (iz g. 1498) u turskoj (Piri Re'isovoj) obradi (od 1513), a što je za nas najvažnije, i dva naša dokumenta, naime dva vrlo zanimljiva pisma despota Vuka Brankovića (Zmaja Ognjenog Vuka), kome narod, kako je poznato, pripisuje izdajstvo na Kosovu.

Pred kraj iste godine koje su izišla promenuta Deissmannova Ispitivanja i nalasci u Saraju s tako važnim opštim rezultatima, sklopljen je pakt između Jugoslavije i Turske. Neposredno pre toga, najugledniji beogradski dnevnik, u očekivanju potpisivanja toga pakta, objavio je članak s ovim karakterističnim

⁵ Sravnj o tome i Feketeovu Diplomatiču, str. VII.

⁶ D. Adolf Deissmann, *Forschungen und Funde im Serai. Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul.* Berlin und Leipzig 1933.

naslovima: »Pred otvaranjem carigradskih arhiva — Da li će istorija našeg srednjeg veka biti izmenjena carigradskim dokumentima? Naša istoriska nauka dobija novo polje rada«, gde je, s obzirom na naš budući rad u turskim arhivima, pored ostalog, pobliže prikazan Radonićev optimizam, Stanojevićev skepticizam i dosta neodređeno Corovićevo mišljenje.⁷

Odmah posle potpisivanja jugoslovensko-turskog pakta, isti dnevnik je doneo kratku izjavu A. Ivića o radu Vambérya, Karácsona i Deissmanna u carigradskim bibliotekama i arhivima.⁸ Ova izjava kao i upravo pomenuti članak sasvim su dobrodošli pisanju i isticanju dnevne štampe da sklopljeni pakt o kome je reč sadrži i klauzulu po kojoj će našim naučnicima biti dozvoljen rad u turskim bibliotekama i arhivima.

Međutim, još pre pakta s Turskom, orijentalisti su mogli biti prosto zaneseni onim šta se sve pisalo o bogatstvu turskih biblioteka u knjigama i rukopisima. Mehmed Aga-Oglu, istaknuti stručnjak za islamsku umetnost, pisao je, u najpoznatijem i glavnom orijentalističnom časopisu,⁹ za biblioteku u Topkapı saraju da je to sada najbolja i najraznovrsnija biblioteka na celom Istoku, sa više hiljada rukopisa na persiskom, arapskom i turskom jeziku, sa mnogo ilustrovanih kodeksa, itd.; pored ostalog Aga-Oglu veli da Topkapı saraj ima i rukopis Firdūsijeve Šah nāme od 1330, koji je, dakle, stariji i od petrogradskog (od 1333).

Na osnovu ovako oduševljenih opisa kao i posle svega što je gore rečeno o radu i rezultatima Vambérya, Karácsona, Kúnosa, Deissmanna i raznih drugih indicija, svako je mogao naslućivati i zamišljati šta sve kriju ti turski arhivi (i tamošnja sredina) u koje, takoreći, istraživačka noga nije nikad stupila. Istina, i ranije se pisalo o turskim arhivima, iako vrlo sumarno (Abdurrahmān Šeref¹⁰ i J. Deny),¹¹ predlagalo se i planiralo njihovo sređivanje (Ahmed Refik),¹² referisalo o njihovu tadašnjem stanju (P. Wittek),¹³ itd., ali su ova novija pisanja i stvarnija saznanja delimično bacila u zasenak sva ranija obaveštenja.¹⁴ Među novije publikacije spada i knjižica muzejskog direktora Hāmida Koşaya, pod naslovom Arşiv n edir (»Šta je arhiv«); ona govori o arhivima uopšte a o turskim napose, ali sadrži i neke planove i fotografije.¹⁵

⁷ Politika od 27 novembra 1933.

⁸ Politika od 29 novembra 1933.

⁹ Orientalistische Literaturzeitung za 1931, stubac 329—332; naslov: Some Unknown Mohammedan Illustrated Manuscripts in the Library of the Topkapu Serayı Müzesi at Istanbul.

¹⁰ TOEM, knj. I (1910), str. 9—19, sa dodatkom Müse Kjāzima na str. 65—67.

¹¹ U delu Histoire et Historiens depuis cinquante ans, Paris 1927, str. 450—454 (uglavnom prema citiranom članku 'Abd. Šerefa).

¹² TEM, knj. XVI—XVII, broj 96, str. 164.

¹³ Srvani Byzantion, XIII, 691—699.

¹⁴ Raniju literaturu ja sam najpre naveo u mome prikazu prve sveske Voda kroz Arhiv Muzeja u Palati Topkapı (= Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XIX, 1939, str. 206—209) gde je bilo pobliže govora samo o dokumentima u pomenutoj Palati, dok se ono što su u turskim arhivima pisali St. Stanojević (Jugoslovenski istoriski časopis, II, str. 414—420) i Br. Đurđev (isti časopis, knj. V, str. 354—358) uglavnom odnosi na Arhiv predsedništva vlade.

¹⁵ Pobliže ne mogu više ništa reći, jer knjižicu poznajem samo po kratkom prikazu u časopisu Ülkü br. 49 (= IX, 1937, str. 78). Međutim, sudeći po naslovu i po zbirci (Ankara Halkevi müze ve sergi şubesi neşriyatı, № 15, Devlet Basımevi 1936), biće pretežno popularnog karaktera.

Posle potpisivanja pakta koji je sadržavao i pomenutu arhivsku klauzulu za naše istraživače, naše nadležne vlasti su preduzele potrebne korake kod najviših turskih vlasti i konačno je turski Ministarski savet odobrio »načelno razgledanje istoriskih dokumenata do 1878 godine«. Brzo posle toga, delegacija Akademije nauka krenula je u Istanbul i ostala tamo preko dve nedelje (od 8—24 aprila 1936). Za to srazmerno vrlo kratko vreme (svega desetak radnih dana) naša malobrojna misija (St. Stanojević, potpisani i Gl. Elezović) mogla je da (bar donekle) steče samo jedan vrlo sumarni i opšti pogled na turske arhive. Što se tiče rada na turskim dokumentima, misija je spala samo na dva člana, jer Stanojević nije uopšte znao turski. Od tog malog broja dana za sami rad u arhivu otpalo je izvesno vreme na posete valiji, konzulu, na nedelje i praznike, itd. Pored svega toga, treba pomenuti da glavni i središnji arhiv, koji se nalazi u nekadašnjoj Visokoj Porti, tačnije Arhiv Predsedništva vlade (Başvekâlet evrak hazinesi ili Başvekâlet Hazinesi Evrakı, ili kraće Başvekâlet arşivi, sada: T. C. Başbakanlık arşivi), u kome su radila dva pomenuta člana naše misije, zatvara već u 5 sati popodne.

Uzevši sve to u obzir a naročito to da pomenuti carigradski arhiv nije bio uređen ni kao naš u Dubrovniku a da i ne govorimo o onima u Beču, Parizu, itd., — mi smo morali da tražimo ne dokumente koji bi nas najviše interesovali (u vezi s našom istorijom, jezikom i literaturom, itd.), nego takve spiskove i knjige koji daju što bolji pregled sadržine arhiva, i to opet pod uslovom da nam se to stavlja na upotrebu. I doista, mi smo prvih dana gotovo isključivo radili na defterima koji sadrže odluke divana o važnim poslovima (tzv. مهمه دفتری). Šta je u tome pogledu urađeno, vidi se iz odnosne knjige Gl. Elezovića, pod naslovom Iz carigradskih turskih arhiva — Mühimme defteri (Beograd 1951; na omotu 1950).¹⁶

¹⁶ Skroz nepovoljna kritika Branislava Đurđeva izišla je u sarajevskim Prilozima za orijentalnu filologiju, knjiga II (za 1951), str. 321—326. Kako je već u tom prikazu (str. 322) istaknuto, pisac rečene knjige ne tumači pravo šta su mühimme defteri ustvari bili, a još manje, zapravo ništa ne zna (ili bar ne vidi) o gramatičkoj konstrukciji izraza »mühimme defteri«, nego kaže (u Glasniku SAN, knj. I, sv. 1—2, str. 250) da je to serija zbornika zvaničnih akata, »pod čudnim naslovom Mühimme defteri (Važne knjige)«. Međutim, mnogo je začudnije što Elezović ne zna postanak i sastav ovog izraza, pa u vezi s tim i prevodi ga krivo. Svakom studentu I ili II godine poznato je da se pod »mühimme« misli امور مهمه (tj. »važni poslovi«) i da se prva reč ispušta (ali stalno podrazumeva) onako kao što se to činilo u svakidašnjim nazivima ministara i ministarstava (ماليه نظری ، حريميه نظری ، داخله نظری ، خارجه نظری) što, pored raznih gramatika, i Kelekianov Rečnik izričito ističe kod poslednjih izraza. — S druge strane, u svojoj knjizi Sommaire des archives turques du Caire (Le Caire 1930) Deny izričito kaže (str. 100): »...affaires importantes (mühimme pour oumour-i-mühimme«, a čitav izraz مهمه دفتری (na istoj strani penult.) prevodi (na str. 102) sa »registre des affaires importantes (mühimme defteri)«. Pored toga, u zaglavlju svakog mühimme deftera stoji da on sadrži (divanske) odluke u važnim poslovima (هذه قورد الاحكام الشريفة المشتملة على الامور المهمة). Reč امور »poslovi« ispušta se takođe u izrazima kao مهمه او طمى (kancelarija važnih poslova), مهمه نویس (sekretar za sastavljanje isprava o važnim poslovima), itd. — Veliko nepoznavanje realija pokazuje ta knjiga i u tome što se uz sadržaj broja 189 (na str. 229), gde dolaze reči »sudovi« u Šafi, Maliki, Hambeli... ove reči tumače u Registru kao — incredible dictu — imena gradova (sr. pod Hambeli, Maliki i Šafi)! To je, mutatis mutandis, isto kao kad bi neko tvrdio da su (reči) anabaptisti, jansenisti, Calvin ili Zwingli i slično — imena gradova! — Prema ovakvim, zaista originalnim greškama nije ništa što pisac te knjige stalno piše senne (sa dvoje n, str. 16,

Što sam ja specijalno uradio, vidi se samo donekle iz pomenute knjige (str. 17, [27, 28] i 30). Ja velim »donekle«, jer njen pisac uopšte ne pominje moj izveštaj Akademiji koji je na godine u njega bio i ostao,¹⁷ a i što je pomenuo to je učinio na dosta neodređen i nejasan, katkad i netačan način (samo zvezdicom pre rednog broja knjige Mühimme defterâ, tako da se često ne zna na što se ona odnosi i dokle seže; u vezi s tim moram ovde istaknuti da gregorijanski datumi i kod zvezdicom označenih knjiga [tomova] ne potiču od mene nego bazinaju na Elezovićevu krivom računu).

Međutim, da se ovde više u to ne upuštam, mi nismo imali prvih nekoliko dana — što je vrlo važno istaknuti — ni jednog opšteg inventara o arhivu u kojem smo radili i imali da radimo. Tek posle četiri dana jedan »sretan« slučaj pomogao je meni da do tog inventara dođem. Kako je naime naš arhiv radio neprekidno, tj. bez pauze za ručak, činovniku u našoj prostoriji donesen je tog dana ručak i on je počeo da jede za svojim stolom. Ja sam pristupio njegovu stolu da uzmem sledeću knjigu Mühimme defterâ koja dolazi iza one koju sam bio obradio, i ugledao sam jednu knjigu koja se posve razlikovala od onih koje smo do tada imali u rukama, i zapitao mogu li da je pregledam. Činovnik koji je bio zauzet ručkom i nije mnogo ni gledao o kojoj se knjizi radi, klimnuo je glavom u znak odobravanja, i ja sam tu knjigu odneo na svoj sto.

Tek što sam seo, video sam da je ta knjiga upravo ono što je nama tada najviše trebalo. To je bio مخزن دفتري to jest »Registar arhiva«, ukratko Inventar, i požurio sam da što više iz njega ispišem, naročito zbog stalne bojazni da mi ga činovnik ne zatraži natrag. Šta sam o njemu zapisao odnosno iz njega ispisao vidi se iz niže sledećeg odeljka pod naslovom M a h z e n, a priložena četiri dodatka (I—IV) sadrže ispise iz drugih arhivskih knjiga.

Po povratku u Beograd, a na preporuku i traženje pok. Stanojevića, šefa misije, ja sam ove podatke o M a h z e n u i sve ostalo što je ovde navedeno u priložena četiri dodatka, predao (20 maja 1936) Akademiji, tačnije na ruke Gl. Elezovića, da se objavi u zajedničkom izveštaju. Ali, kako sam ja u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor (XIX, 207, napomena 5) još 1939 godine pomenuo, taj moj izveštaj nije bio štampan ni posle tri godine. Posle toga su došle burne godine rata i okupacije, a zatim i razne posleratne teškoće tako da je i Elezovićeva pomenuta knjiga izišla tek 1951 g. Šta ovde ulazi u obzir jest to da — kako je gore u brzini rečeno — ta knjiga samo delimično, nepotpuno i, što je gore, s izvesnim greškama (naročito u pretvaranju hidžranskih godina u datume po našoj eri), iznosi moje podatke o Mühimme defterima. Drugim rečima, moj izveštaj o sumarnom inventaru i ostalom nije čekao ono Horacijevo »nonum prematur in

u sve tri napomene, i inače), što kod reke (Didžla =) Tigar stavlja znak pitanja (str. 450), što transkribira Kutebeddin (str. 201, u broju 1400), a da i ne pominjem skroz nenaučno i sasvim neobično pisanje kao h's'z (str. 472), H'z'r (str. 473), seid (str. 536), itd. Ali da ovim završim više manje filološke i islamološke greške koje Đurđev (kao pretežno istoričar) nije uzimao u obzir, a ja tek usput i delimično navodim.

¹⁷ Da se on njim poslužio iako pri tom ne stavlja ni zvezdice, vidi se, naprimer, sasvim jasno kod druge (II) knjige Mühimme defterâ (str. 20) gde je prepisao moje obično pisanje »džumâda«, dok on inače stalno ima »džemazi«, a protiv mog pisanja arapskih meseci arapskim (originalnim) imenima je čak i naročito pisao (»Kako valja čitati arapska imena meseca hidžriske (sic!) godine u turskim dokumentima?« u Jugoslovenskom istoriskom časopisu, knj. III za 1937, str. 295—297).

annum« niti je uopšte objavljen, a kako smo već gore videli, i ono što je sasvim uzgred pomenuto nije u svemu potpuno niti bez greški i omaški. Pored toga, Elezović tom prilikom (str. 3—18) govori u množini, i moglo bi se misliti (s obzirom na isti, zajednički zadatak i posao) da govori u ime obojice, tako da i netačnosti i greške padaju i na moj teret; tek na pretposlednjoj strani (17) uvoda a na osnovu reči »Da se vidi... obilje... n a v o d i m o zabelešku dr. F. Bajraktarevića...« može se zaključiti da (bar ovde) govori o sebi u množini. Zato mislim da je potrebno taj moj izveštaj — čija se indigo-kopija (rukom) srećom kod mene sačuvala¹⁸ — naknadno i u celosti, naravno i sa raznim dopunama, dodacima i napomenama, staviti javnosti i nauci na raspoloženje. Nije isključeno da će oni naši naučni radnici koji su u istom arhivu radili posle mene, moći moja izlaganja u pojedinostima ispraviti i dopuniti; u svakom slučaju, ovaj članak i ovi ispisi mogu poslužiti budućim istraživačima kao mali putokaz i potsticaj za dalji rad u ovom pravcu.

MAHZEN

Ovaj Mahzen, potpunije mahzen defteri, što znači bukvalno »magazin, skladište« odnosno »registar skladišta«,* pretstavlja ustvari pregled svega što se nalazi u arhivu, to je, dakle, neka vrsta sumarnoga inventara, ukratko glavni inventar arhiva. On je pravljen odnosno datiran prvoga muharrema 1278 godine, po našem 3 aprila 1870. Na prvoj strani ove debele knjige, upravo na njenu belu omotu (dakle, ne na koricama) nalazi se opet neka vrsta pregleda samoga Mahzena, sa oznakom gde se šta na kojoj strani nalazi.

Iz toga tabelarnoga pregleda u Mahzenu zabeležio sam odmah sledeće:

- 1) Registarâ hitnih i važnih poslova (tzv. Mühimme defterâ) ima svega 263 knjige (pobliže u dodacima I i II);
- 2) Rumeliskih registara (»Rumili defâtiri«) ima 85 knjiga (savrni priloženi dodatak III);
- 3) Pod naslovom Obezbeđenje (garantija?) hrišćana (»Hiristiyan te'mini«) ima 10 knjiga;
- 4) Na sam Carigrad odnosi se 25 knjiga;
- 5) Bosna obuhvata 9 knjiga (pobliže u dodatku IV);
- 6) Dubrovnik (»Dubre—Venedik« دوبره وندیک) ima takođe 9 knjiga.

Posle svega nabranjanja u tom tabelarnom pregledu, s leve strane stoji zabeleženo da svega ima ništa manje nego 1.218 registra (موجود دفتر یکون ۱۲۱۸).

Nakon toga sam, u brzini i u stalnoj bojazni da mi činovnik ne zatraži Inventar natrag, počeo pregledati i sami Mahzen, i brzo sam zapazio da su strane 1—39 ispisane, a strane 40—66 da su sasvim prazne; dalje, da na str. 67, do polovine, stoji Spisak izvršnih rešenja (divanskih) sednicâ (مجلس اجراءات فهرستی) pa onda opet prazne strane 68—86.

Na str. 87 naišao sam na natpis:

تأمین صدیقندہ موجود اوراق طوبرہ لری
 = صریستانہ دائر سندتات و اوراق سائزہ
 قطعه نمبره
 ۱ ۸

»Torbe sa spisima koje se nalaze u sanduku dokumenatâ«

»Isprave i ostali spisi o Srbiji = broji 6, komada 1.«

¹⁸ Prvi originalni primerak tog izveštaja nisam više nikada ni video; tim vrednija je sačuvana kopija.

* Arapska reč mahzân مخزن prešlaja u više evropskih jezika (šp. magacén, frc. magasin, nem. Magazin, itd., a u nas magazin i magaza).

Da turski arhivi sadrže i neturska dokumenta, vidi se i iz str. 88 Ma h z e n a gde sam zabeležio:

نمبره قطعه = فرنگی عبارت سندت
۱ ۱۹

t. j. »Isprave sa ala franga tekstem, broj 19, komada 1« (dakle na evropskim jezicima).

Na str. 88 je zabeleženo:

نمبره قطعه = قره طاغه دائر اوراق
۱ 22

»Dokumenta o Crnoj Gori, broj 22, komada 1«.

Na istoj (88) strani, pod br. 24 ima: (قطعه ۱) etc. ...

مجارستانه دائر حقیق اوراق ایله داغستانه یازدیلان فرمان

»Stara dokumenta o Mađarskoj i ferman ..., upućen Dagistānu«.

[Datuma nema nigde, osim na str. 78, uz jednu drugu grupu dokumenata: 5 ša'bān 243 (= 21 februar 1828)].

Na str. 89, među »Mapama koje su u sanduku«, navodi se (نمبره ۱ || قطعه ۱), بلتراد قلمه می خریطه می tj. »Karta beogradske tvrđave«.

Na toj (89) strani Ma h z e n a stoje još dve karte od važnosti za nas:

a) صربستانه دائر ممضی و مهور طبق نهری خریطه می

»Mapa reke Timoka u Srbiji, s potpisima i pečatima«. Ima i datum: 10 maj 1853.

b) صربستانه صوتول حدودینه دائر خریطه (نمبره ۱۲ || قطعه ۱)

»Mapa granica Sokola u Srbiji«, s datumom 28 oktobra 1862.

Na sledećoj (90) strani Ma h z e n a čitamo:

بلتراد قلمه شاهانه خندق داخنده بولان واروشك خریطه لری (نمبره ۱۹ || قطعه ۸)

»Mape carske tvrđave Beograda i varoši koja se nalazi u jendeku« (komada 8, broj 19).

Uopšte, str. 89—93 Ma h z e n a nose naslov »Mape خریطه لر«

Posle toga, na str. 101, sleduje spisak ugovora sa stranim državama (oko 1864 godine). Malo docnije (str. 103) vidimo da je svaka država imala svoj poseban sanduk (ormar) za dokumente (هر دولك صندیقینه وضع اولتان اوراق).

Sanitarna konvencija između Srbije i Turske od 1—16 marta 1914 (i ostala akta) pominju se u Ma h z e n u na str. 115, broj 248, komada (svežanja?) 6. Tu se nalazi i jedna napomena: »u srpskom ormaru« (صرب طرلابنده).

Listajući dalje, nailazio sam na stvari koje nas ne interesuju kao, naprimer, na str. 137: sanduk za ugovore železničke, telegrafske, itd.

Međutim, str. 207—214 sadrže pregled Registara važnih poslova (مهمه دفاتری) o kojima je napred bilo govora: i ovde se vidi da ih ima od 1—263 knjiga i od kada pa dokle koja knjiga seže. Ja sam odavle zabeležio podatke za dve poslednje knjige (br. 262 i 263) važnih rešenja — koje inače nismo videli — i upotrebio sam te datume u dodatku o Mühimme defterima (v. tamo). Poslednja knjiga važnih rešenja koja je zabeležena u Ma h z e n u jest br. 263 koja ide od početka džumāda'l-āhīre 1286 (= sept. 1869) do... (ostalo neispunjeno u Ma h z e n u).

Dalje, na str. 260, Maħzen sadrži pregled Bosanskih registara (بوسته دفاتری) koji su u početku pomenuti: ima ih 9 knjiga koje idu od godine 1155 (1742) do iza 1241 (1825) i dalje. Poblize u dodatku IV.

Pregledajući dalje Maħzen (str. 263), našao sam naslov: دول اجنبیه دفتری (مدد ۹) عهدنامه ایله احکام (bez datuma) دوروند کلو, što znači: »Knjiga o stranim državama (broj 9) — ugovor (pakt) i odluke u pogledu Dubrovčana«.

DODATAK I

M U H I M M E

I	II	III	IV
Knjiga	Format (povez uključen)	Koliko stranâ	Koje vreme obuhvata po muslimanskom kalendaru
1	34×12 cm.	312	Poč. ramazâna 961 do poč. rebi ¹ -ul-evvela 962 ²
2	—	—	Poč. rebi ¹ -ul-evvela 963 do sred. ³ džumâde II ⁴ 964
3	—	—	Sred. ramazâna 966 do poč. rebi ¹ I 968
101	30×19 cm.	106 o. ¹	Poč. džumâde II 1102 do sred. muhar. 1103
102	31×22 cm.	223 o.	Sred. ša'bâna 1102 do sred. ša'bâna 1103
103	31×22 cm.	109 m. ¹	Sred. ramazâna 1102 do kraja ² rebi ¹ II 1107
104	31×22 cm.	280 o.	Sred. ša'bâna 1103 do poč. zulka ³ de ⁴ 1104
105	31,5×22 cm.	143 o.	Sred. redžeba 1105 do sred. redžeba 1106
106	31×21,5 cm.	381 o.	Kraj ša'bâna 1106 do kraja džumâde I 1107
107	28×20 cm.	samo 30 o.	Poč. zulka ³ de 1106 do sred. rebi ¹ I 1107
108	32×22 cm.	427 o.	Sred. džumâde I 1107 do sred. rebi ¹ II 1108
109	31×20 cm.	samo 31 o.	Kraj zulka ³ de 1108 do poč. rebi ¹ II 1109
110	33×23 cm.	687 o.	Poč. zulka ³ de 1108 do sred. zulka ³ de 1110
111	32×22 cm.	744 o.	Sred. zulka ³ de 1110 do kraja rebi ¹ II 1113
112	32×21,5 cm.	446 o.	Kraj rebi ¹ II 1113 do poč. ramazâna 1114
113	28,5×18 cm.	} ispisano 46 o.	Sred. zulka ³ de 1113 do kraja rebi ¹ I 1115
114	31×22 cm.		Poč. ševvâla 1114 do kraja rebi ¹ I 1115
115	32×22 cm.	716 o.	Sred. muhar. 1118 do kraja ševvâla 1120
116	32,5×21 cm.	357 o.	Kraj ševvâla 1120 do kraja džumâde I 1123
117	31,5×21 cm.	279 o.	Poč. muhar. 1122 do poč. džumâde I 1125
118	—	516 o.	Poč. safera 1123 do poč. rebi ¹ I 1124
262	—	—	Poč. rebi ¹ I 1280 do 1286
263	—	—	Poč. džumâde II 1286 do (prazno)

1) (Stubac III) Uz brojeve stranâ dopisane skraćenice o. i m. znače: paginirano olovkom odnosno mastilom.

2) (Stubac IV) Pod »početkom«, »sredinom« i »krajem« razumeva se prva dekada (prvih deset dana) u mesecu, odnosno druga dekada, i treća dekada (poslednjih deset, odnosno devet dana u mesecima sa 29 dana). U originalu ovi izrazi bukvalno znače »u počecima«, »u sredinama«, i »u krajevima«, tj. uvek u množini, ali naš jezik voli (i jedino trpi) jedninu.

Naslov strane 266 Maħzena nam je siguran dokaz da su postojale i naročite Knjige o crkvama (کلیسا دفتری); tu je navedeno pet crkvenih deftera koji obuhvataju godine 1290 do 1329 (tj., ako su godine po finansiskom [مالی] kalendaru, što je vrlo verovatno, od 1874—1913/14).

Pošto je već davno bilo prošlo 5 sati — vreme kada se arhiv zatvara —, ja sam preko volje morao ovde završiti dalje pregledanje Maħzena, i nikad ga više nisam video.

DEFTERI

DODATAK I

V	VI	VII
Koje vreme obuhvata po našoj eri	Za kojeg velikog vezira (1) i re'is-ül-küttäba (2)	Napomena
Poč. avg. 1554 ³ do kraja jan. 1555 ³	—	
Sred. jan. 1556 do sred. aprila 1557	—	
Sred. juna 1559 do kraja nov. 1560	—	Vidi napomenu pod ¹⁰ .
Poč. marta 1691 do poč. okt. 1691 ^o	(1) Mustafa paša ⁷ ; (2) Ebu Bekir ef. (1) Ali paša; (2) Nazmi Ahmed ef. (1) (nečitko); (2) Ahmed Semsî ef. (1) Ali paša; (2) Ebu Bekir ef. —	{ »Mühimme-i rikjâb« ¹⁴ . { Bez zaglavlja; ¹² počinje fetvom.
Poč. juna 1697 do sred. okt. 1697	(1) Ali paša; (2) Mehmed ef. (1) Hasan paša z. ³ (2) Hâšîmî zade sejjid Mehemed ef. (z.) ⁹ (1) Mehemed paša; (2) Mehemed ef. (1) Hasan paša (z.); (2) Jusuf ef. —	{ Bez zaglavlja. * Ostale strane su prazne.
Kraj marta 1711 do sred. aprila 1712	(1) Husejn paša; (2) Mehemed ef. (1) Husejn paša; (2) Mehemed ef. (1) Osman paša (z.); (2) Fethulah ef. (1) Mehemed paša; (2) Abdulkерim ef. (1) Ali paša; (2) Ebu Bekir ef. (1) Ali paša; (2) Abdulkерim ef. —	{ Bez zaglavlja. { Bez zaglavlja. { دفتر آوردی مهت
Sred. avgusta 1863 do 1869	—	{ Prema Maħzenu zabeležio. ¹³ { Prema Maħzenu zabeleženo. ¹³
Septembar 1869 do (prazno)	—	

3) (Stubac IV i V) Prema jednoj napomeni ovih Priloga (POF, I, 122¹⁵) najstariji mühimme defter potiče iz godine 1544—46 što protivreči ovde navedenim godinama 1554—1555.

4) (Stubac IV) Kako je već napred (u napomeni pod 17) kratko rečeno, ja upotrebljavam one oblike arapskih meseci koji su bliži arapskom (a ne turskom) izgovoru a uz to i zgodniji za našu deklinaciju, dakle džumâda (a ne džemâzi), zulka'da (a ne zilkade),

zulhidžda (mesto zilhidže). Da je oblik džemāzi, naročito kao imenica muškog roda, kriv iako osveštana greška (Lč), ističe sasvim jasno Qāmūs-i türki, str. 480. Što se tiče dva poslednja meseca u muslimanskoj godini, oba oblika koja su ovde u zagradi obično se upotrebljavaju u turskom, čak su se za tim povelili i mnogi orijentalisti, ali to su ustvari genitivni oblici, ispred kojih je stajao (ili se pomišljao) nominativ »šehr« (شهر) »mesec«. Na koncu, uzgred rečeno, i mi zovemo latinske mesece prema (bar uglavnom) latinskim, a ne francuskim ili talijanskim nazivima, pa kažemo januar (prema lat. Januarius, a ne prema franc. janvier ili tal. gennaio), februar (a ne prema février odnosno febbraio), dalje august (a ne prema août niti prema agosto), itd.

5) (Stubac V) Ovaj datum netačan je u Elezovića zbog njegovog neopravdanog odbacivanja dekadā, štaviše, u vezi s tom njegovom »teorijom« svi datumi u njegovoj knjizi o Mühimme defteri kao i na stotine drugih datuma, pretvorenih u gregorijanske, koji se nalaze u njegovim Turskim spomenicima (Beograd 1940), pogrešni su (opširno o tome u POF, II, za 1951, str. 213—237). U vezi s tom svojom neosnovanom praksom, on je i moje odnosno beleške (koje je označio zvezdicom) krivo pretvorio u datume po našoj eri. Samo jedan primer: za knjigu broj *118 u mene stoji »kraj marta 1711 do sredine aprila 1712«, a u njega »21-III-1711 do 19-IV-1711«, što u sebi krije tri greške. Sistem dekadā uopšte ne označava tačno pojedine dane nego samo skupine po deset (odnosno po devet) dana, kao što ni naše datiranje »početkom marta« i slično ne označava tačno dan. Taj način datiranja baš se upotrebljavao u slučajevima gde je dovoljan bio približan datum odnosno gde se znalo da će proći više dana od sastava jednog akta do njegova potpisivanja odnosno ekspedovanja, itd. Sasvim je razumljivo da su se sistema dekadā pridržavali H. J. Mordtmann, Kraelitz, Felcke, Scheel i drugi stručnjaci. Tu skoro je Duda samo prigovarao Scheelu što ne upotrebljava reči »I., II. odnosno III. dekadā« nego »početkom, sredinom i krajem« (u Pedersenovoj Spomenici, str. 333—334), ali to ne menja ništa na stvari. U mom konkretnom slučaju, prva knjiga Mühimme deftera, seže, tačno uzevši, od I dekadē ramazāna 961 (tj. od 31 jula do 9 avgusta 1554) do I dekadē rebī'ul-evvela 962 (tj. od 24 januara do 2 februara 1555), ali prema našoj jezičkoj analogiji i običaju ja sam to označio »poč. avg. 1554 do kraja januara 1555«, jer se i onako ne zahteva na dan tačan datum; gde to nije slučaj, mogu se navesti tačno svih deset (odnosno devet) dana, drugim rečima, cela dekadā.

6) (Stubac V) Razume se da se ovi podaci tek od 15. oktobra 1582. računaju po novom (gregorijanskom) kalendaru. Međutim, dalje stalno pretvaranje hidžrskih datuma u gregorijanske ja uopšte ne smatram ovom prilikom za neophodno, nego, radi bliže orijentacije, samo s vremena na vreme, pošto s obzirom na postojanje odgovarajućih tablica zainteresovani to mogu lako i tačno sami učiniti. Gde baš nema tablica, tu dosta pomaže formula: $G = H - \frac{H}{33} + 622$ (G = gregorijanska godina; H = hidžraska).

7) (Stubac VI) Sravnjivanje spiska velikih vezira u Zambaura (od str. 162 na dalje) pokazuje njihova tačnija imena i nadimke (kao: Lāla, Čikalazāde, Hādīm, Džerrāh, Jemišdži, itd.), ali ujedno i mestimično neslaganje sa ovde iznesenim velikim vezirima. Ni proveravanje ni usklađivanje obeju oznaka kao ni uzroc njihova neslaganja ne mogu biti predmet ovog priloga; ovde je dosta samo skrenuti pažnju na to kao i na opreznost koja je potrebna u ovakvim prilikama.

8) (Stubac VI) Skraćena z. znači zamenik (velikog vezira ili re'is-ül-küttāba).

9) (Stubac VI) U arapskom pismu ovo ime je u pomenutim defterima uvek pisano sa tešdidom (محمّد), pa bi ga prema tome trebalo i izgovarati, tj. Muhammed (kad je reč o proroku) ili Mehemmēd (kad se govori o sultanima i uopšte o profanim licima); ovo su naročito isticali G. Jacob (Aus Ungarns Türkenzeit, Frankfurt a. M. 1917, str. 30—31) i Fr. Taeschner (Orientalistische Literaturzeitung za 1939, stubac 755, gore), a prvi (u časopisu Der Islam, VIII za 1917, str. 106) ističe još da je već France sultan Fāthia vokalizovao Mehemmed, a osnivača Islāma Mōammed. Prvi oblik (za obične ljude) dolazi katkada i u našim pesmama:

Mehemeda majka karala;
Mehemede, živ ne bio u majke,
Otkle tebi te tolike jabuke?

(taču u Hangija, Život i običaji Muslimana, 2. izd., str. 159), a ja sam zabeležio bolji primer:

Majka s Mehom večer večeraše,
Mehemedu tiho govoraše...

10) (Stubac VII) Odmah mi je palo u oči da su ovde rešenja mnogo opširnija nego u prve dve knjige Mühimme defterâ.

11) (Stubac VII) »Rikjâb-i hümâjün«, bukvalno »carska uzengija«, označava sultanovu pratnju (svitu) koja ga je pratila pri paradnim izlascima na konju, dakle, uopšte najbliže velikodostojnike.

12) (Stubac VII) Zbog manjkanja zaglavija ostala je ovde (kao i inače gde ga nema) rubrika o velikom veziru i re'is-ül-küttâbu prazna.

13) (Stubac VII) Registre rešenja o važnim poslovima br. 262 i br. 263 nisam imao u rukama nego su odnosni podaci zabeleženi prema Inventaru.

DODATAK II

DETALJNIJI PREGLED PRVE KNJIGE MÜHIMME DEFTERÂ

(seže od početka ramazâna 961 do početka rebî' I 962, odnosno od početka avgusta 1554 do kraja januara 1955)¹

Strana	Mesto ili lice na koje se rešenje odnosi
54, sred.	Prizrenski sandžak ²
107, gore	Elbasan
111, gore	Elbasan
108, gore	Valona
108, pri dnu	Valona
117, gore	Sofija i Pirof
139, sred.	Prizren (nasleđe timara posle smrti...)
162, sred.	*Ferman temišvarskom beglerbegu (pominje se Kruševac)
170, III. odlomak	Temišvar (ferman begu)
174, IV. odlomak	Naređenje sremskom sandžak-begu Halil-begu
174, III. odlomak	Lipovski sandžak
174, V. odlomak	*Temišvarskom beglerbegu
183, I. odlomak	*Temišvar
202	Budimskom beglerbegu, smederevskom sandžak-begu (sijakat!)
202, sred.	Prilep
203	Ohridski sandžak (o timaru)
222, pri dnu	Čustendil (timar)
253, sred.	Prizren (sandžak) i Vučitrn (sandžak) [timar]
254, pri dnu	Ohridski sandžak (timar)
255, IV. odlomak	Smederevski sandžak-beg, sremski sandžak
257	Budimskom beglerbegu, smederevski beg (timar)
296, pri vrhu	Čustendil (timar)
	(Ovo je poslednji dokument u ovoj knjizi) ³

¹ Svrani napomenu ² u Dodatku I (pitanje datiranja).

² Elezović (str. 17) je koristio ovu tabelu, ali je ispustio tri (ovde zvezdicom označena) podatka, onda mesto moje stranice »174, V. odlomak« on beleži krivo 183, a bliže (moje) oznake stranicâ (sred., gore, III. odlomak, i sl.) sasvim izostavlja. Isto tako on ispušta 5—6 puta moju napomenu da se na dotičnom mestu radi o timaru, mada u naše doba vlada naročiti interes za pojedine vidove feudalizma.

³ Ostala rešenja odnosno naređenja u ovoj knjizi tiču se većinom mestâ koja uopšte nisu u Evropskoj Turskoj i zapravo nemaju interesa za nas, kao, naprimer, Tokat (na str. 133 i 136), Dijaribekir, Karaman, Erzerum, itd. To isto važi i za osam dokumenata iz Mühimme defterâ koje je H. Turhan Dağlioğlu u potpunoj transkripciji saopštio u časopisu Ülkü (br. 93, str. 263—266) pod naslovom: XVI. asırda Ankaraya âid vesikalâr.

DODATAK III

RUMELISKI

I Knjiga	II Format (povez uključen)	III Koliko stranâ	IV Koje vreme obuhvata po muslimanskom kalendaru
1.	47,5×18 cm.	debljina 2,5 nepag.	Poč. džumâde II 1155 do sred. safera 1156
2.	47,5×18 cm.	nepag.	Sred. safera 1156 do kraja zulka'de 1156
3.			Kraj zulka'de 1156 do kraja zulhidže 1157
4.			Kraj zulhidže 1157 do sred. zulhidže 1158
5.			Poč. zulka'de 1159 do sred. ševvâla 1160
6.			Sred. ševvâla 1160 do sred. ređžeba 1162
7.			Sred. ređžeba 1162 do sred. rebî' I 1164
8.			Kraj rebî' I 1164 do poč. zulhidže 1165
9.			Poč. zulhidže 1165 do sred. džumâde II 1167
10.			Sred. džumâde II 1167 do poč. ramazâna 1168
11.			Poč. ramazâna 1168 do kraja zulka'de 1169
12.			Sred. zulka'de 1169 do poč. safera 1171
13.			Sred. safera 1171 do sred. zulka'de 1171
14.			Sred. zulka'de 1171 do kraja zulka'de 1172
15.			Poč. zulhidže 1172 do poč. zulka'de 1173
16.			Poč. zulka'de 1173 do poč. ređžeba 1174
17.			Poč. ređžeba 1174 do poč. safera 1175
18.			Poč. safera 1175 do kraja muhar. 1176
19.			Sred. rebî' II 1177 do kraja muhar. 1178
20.			Sred. zulhidže 1178 do kraja ševvâla 1179

DODATAK III

VI

DEFTERI

V	VI	VII
Koje vreme obuhvata po našoj eri	Za kojeg velikog vezira (1) i re'is-ül-küttaba (2)	Napomena
Poč. avg. 1742 do poč. aprila 1743 ^a	(1) Ali paša ^a ; (2) Mehemed ^a Rägib ef. (1) Ali paša; (2) Mehemed Rägib ef. (1) Hasan paša; (2) Mehemed Rägib ef. (1) Hasan paša; (2) Mustafa ef. (1) Hadži Mehemed paša; (2) Mustafa ef. (1) Abdulah paša; (2) Mustafa ef. (1) Abdulah paša; (2) Näili 'Abdulah ef. (1) Mehemed paša; (2) Näili 'Abdulah ef.	Vidi napomenu ^a .
Sred. okt. 1752 do poč. marta 1754 ^a	(1) Mustafa paša; (2) Näili 'Abdulah ef. (1) Mustafa paša; (2) Hadži 'Abdi ef. (1) Näili 'Abdulah paša; (2) Hadži 'Abdi ef. (1) Mustafa paša; (2) sejid Mehemed 'Avni ef. (1) Rägib Mehemed paša; (2) Hadži 'Abdi ef. (1) Rägib Mehemed paša; (2) Mehemed Ermin ef. (1) Rägib Mehemed paša; (2) 'Abdulah ef. (1) Mehemed Rägib paša; (2) Ermin Mehemed ef. (1) Mehemed Rägib paša; (2) Mehemed Ermin ef.	
Poč. sept. 1761 do sred. avg. 1762 ^a	(1) Mehemed Rägib paša; (2) Mehemed Redžaji ef. (1) Hamza Hämüd paša; (2) Nuvmän Enis ef. (1) Muhsinzädé Mehemed paša; (2) Omer ef.	

I Knjiga	II Format (povez uključen)	III Koliko stranâ	IV Koje vreme obuhvata po muslimanskom kalendaru
21.			Poč. rebi I ¹ 1178 do poč. džumâde II 1179 ¹
22.			Poč. ševvâla 1179 ¹ do sred. šabâna 1180
23.			Sred. šabâna 1180 do sred. ševvâla 1181
24.			Sred. ševvâla 1181 do sred. zulhidže 1183
25.			Poč. zulka'de ³ 1183 do sred. šabâna 1189 ¹
26.			Poč. redžeba 1188 ⁴ do sred. rebi II 1189
27.			Poč. rebi II 1186 do poč. safera 1189
28.			Poč. zulhidže 1190 do kraja džumâde I 1191
29.			Kraj muharrema 1190 do poč. zulhidže 1190
30.			Poč. rebi I 1191 do kraja redžeba 1191
31.			Sred. redžeba 1191 do kraja safera 1192
32.			Kraj safera 1192 do poč. zulhidže 1192
33.			Sred. zulhidže 1192 do poč. redžeba 1193
34.			Sred. redžeba 1193 do poč. rebi I 1194
35.			Poč. rebi I 1194 do sred. zulhidže 1194
36.			Kraj zulhidže 1194 do kraja ševvâla 1195

1) (Stubac IV) Pažljivim čitanjem ovih datumâ pada u oči praznina (od deset meseci) između knjige 19 i 20, zatim razmak (od tri meseca) između deftera 21 i 22, i omaška neke vrste u datiranju zaglavlja kod knjige 25 i 26.

2) (Stubac IV) Kod etikete na knjizi 21 ovih deftera gore stoji jedan datum, a na istoj etiketi dole je zabeležen drugi mesec.

3) (Stubac IV) Kod knjige 25 primećuje se datiranje unatrag u odnosu prema krajnjem datumu knjige 24.

4) (Stubac V) Za pitanje datiranja po gregorijanskom kalendaru i za delimično ispuštanje toga datuma sravni napomenu 5 uz Dodatak I.

5) (Stubac VI) Što je rečeno ranije (napomena 7 uz Dodatak I) za nepotpuna imena velikih vezira, to važi i ovde, Kačo tačo tačo i ovde još najbolje pomaže Zambaurov M a n u e l, mađa

V	VI	VII
Koje vreme obuhvata po našoj eri	Za kojeg velikog vezira (1) i re'is-ül-küttäba (2)	Napomena
Kraj febr. 1770 do poč. oktobra 1775	(1) Mustafa paša; (2) Hadži Mehemed Emin ef.	
	(1) Muhsinzāde Mehemed paša; (2) Omer ef.	
	(1) Muhsinzāde Mehemed paša; (2) Omer ef.	
	(1) Muhsinzāde Mehemed paša; (2) sejid Osman ef.	
	(1) Hadži Halil paša; (2) Hadži Mehemed Redžai ef.	
	—	Bez zaglavlja. ⁹
	—	Bez zaglavlja.
	(1) Mehemed paša; (2) Hadži Omer ef.	
	(1) Derviš Mehemed paša; (2) Ismail Rāif ef.	
	—	Bez zaglavlja.
—	Bez zaglavlja.	
Sred. dec. 1780 do sred. okt. 1781	(1) Mehemed paša; (2) Omer Vehid ef.	
	(1) Mehemed paša; (2) (u mene fall)	
	—	Bez zaglavlja.
	(1) Silihdār Mehemed; (2) Halil Hamid ef.	
	(1) Silihdār sejid Mehemed paša; (2) Sulejman Fejzi ef. ⁷	

istu uslugu može učiniti Tā'ibova knjiga Hadiqatü l-wüzerā, tačnije njeni nastavljači, jer ona seže samo do 1718. god.

6) (Stubac VI) Ovaj izgovor (Mehemed, i sl.) već je objašnjen (napomena 9 uz Dodatak I).

7) (Kraj stupca VI) U Mahzenu (u pregledu) stoji da ima 85 rumeliskih defterā.

8) (Stubac VII) U zaglavlju ovih rumeliskih knjiga stoji da one sadrže zavode rešenja po tužbama iz rumeliskog ejaleta u doba toga i toga velikog vezira i re'is ü'l-küttäba

(... هذه قود أحكام الشكايات لايات روم ايلى في زمان ...).

9) (Stubac VII) Za rumeliske knjige »bez zaglavlja« rubrika (stubac VI) ostaje, naravno, neispunjena. —

BOSANSKI DEFTERI
(Bosna defätiri)

Knjiga	Koje vrijeme obuhvata po hidžri (u zagradi su godine po našoj eri)	Napomena
1	Početak džumade II. 1155 do sredine zulka'de 1168 (= početak avgusta 1742 do kraja avgusta 1755)	
2	Kraj zulka'de 1168 do sredine ramazana 1178 (= početak septembra 1765 do početka marta 1765)	Bez zaglavlja
3	Od 1178 do 1192 (= od 1765 do 1778)	Sa zaglavljem
4	Od 1192 do 1195 (= od 1778 do 1781)	Sa zaglavljem
5	Kraj zulhidže 1196 do 1199 (= kraj novembra 1782 do 1785)	Bez zaglavlja
6	Od 1199 do 1213 (= od 1785 do 1798)	
7	Od 1213 do 1224 ² (= od 1798 do 1809)	
8	Od 1229 ² do 1241 (= od 1813 do 1825)	Tako i Mahzen
9	Od 1241 do (prazno) (= od 1825 do (prazno) ³)	Nisam video nego po Mahzen u, str. 260.

KONAČNA I OPŠTA NAPOMENA

Prilikom korekture opaženo je da je, iz više razloga, vrlo teško sprovesti doslednu transkripciju reči koje su u originalu pisane arapskim slovima (narocito emfatičnih i drugih glasova za koje treba imati [i u petitu] latinska slova sa tačkom, crtom ili kvakom ispod njih), pa je zato često ostavljeno njihovo jednostavnije i kod nas otpre uobicajeno pisanje koje samoj sadržini zapravo ništa ne smeta.

RÉSUMÉ

LES ARCHIVES CENTRALES DE CONSTANTINOPLE ET LEURS EXTRAITS

Bien que la valeur des documents ait été remarquée déjà par Hammer (même par Pechevi, avant lui), le grand obstacle à leur pleine utilisation consistait dans le fait que les archives de la Turquie étaient inaccessibles, surtout pour les Européens, jusqu'il y a quelques dizaines d'années. Il y eut bien des rares et vénérables exceptions, comme les Hongrois Vambéry, Kunos et Karacson, ou l'Allemand Deissmann. La même année quand ce dernier savant publia ses »Forschungen und Funde in Serai« (1933), un pacte turco-yougoslave fut signé con-

¹ Za izraze »početkom, sredinom, krajem« sravni šta je rečeno u napomeni 5 uz Dodatak I (»Sistem dekadâ uopšte ne označava tačno pojedine dane nego samo skupine po deset (ili devet) dana...«).

² Između knjige 7 (godina 1213—1224) i knjige 8 (za 1229—1241) postoji praznina od četiri godine (1225—1228).

³ Zašto ovde hidžranske godine nisu svuda pretvorene u gregrijanske dane i mesece objašnjeno je u napomeni 6 uz Dodatak I.

tenant une clause qui permettait à nos savants de travailler dans les bibliothèques et archives turques. Quand le conseil de ministres turc approuva »l'examination en principe des documents allant jusqu'à 1878«, une délégation de notre Académie de Sciences (Stanojević, Bajraktarević, Elezović) partit en 1936 pour Constantinople, où Bajraktarević et Elezović (Stojanović ne connaissait pas la langue turque) travaillaient une dizaine de jours dans les Archives de la Présidence du Conseil. Les premiers jours ils examinaient مهمته دفتاری (les registres des affaires importantes, et Elezović en publia un livre (en 1951) qui fut dans cette revue (P O F, II, 321—326) critiqué, avec raison, d'une façon tout à fait sévère. Ce n'était que le cinquième jour de travail que je tombai, par hasard, sur le vrai Inventaire des Archives مزين دفتاری et j'en notai les données principales. Toutes ces données sur le Mahzen ainsi que les extraits des autres codes archivaux (voir les annexes à ce traité) entrèrent dans mon compte rendu à l'Académie. Celui-ci fut, suivant la demande du chef de la mission, remis au mois de mai 1936 à Elezović pour être publié ensemble. Mon rapport ne fut publié du tout, et si le livre de Elezović en apporte quelques données, elles sont non seulement changées ou incomplètes, mais encore communiquées d'une façon incorrecte (même les dates noncorrectes Grégoriennes n'y proviennent pas de moi, mais de lui). C'est la raison pour laquelle je publie ici ce rapport en extenso, avec quelques compléments. De cette façon tout ce matériel peut servir de guide aux investigateurs modernes en les stimulant aux travaux ultérieurs.

Les données principales que nous offre le MAHZEN précité (qui a été composé en 1287—1870) sont les suivantes.

Les Archives possèdent, d'après lui:

- 1) 263 registres des affaires importantes (annexes I et II)
- 2) 85 registres de Roumélie (annexe III)
- 3) 10 registres »Garantie des Chrétiens«
- 4) 25 registres concernant Constantinople
- 5) 9 registres concernant la Bosnie (annexe 4), et
- 6) 9 tomes sur Raguse, etc.

D'après Mahzen, les Archives possèdent encore des centaines d'autres registres dont le numéro total est de 1228.

L'annexe I contient les données extérieures sur les registres des Affaires importantes, sous les numéros 1—3, 101—118 et 262—263. On y note leur format, le nombre des pages, la date d'après l'ère musulmane et la moderne, ainsi que le nom du grand vizir et du ministre des Affaires extérieures de l'époque.

L'annexe II contient des détails sur le premier livre du registre des Affaires importantes (allant du commencement du mois de Ramadan 961 jusqu'au commencement de Rebia I 962, donc du commencement d'août 1554 jusqu'à la fin 1555), contenant les noms de plusieurs de nos villes (ou des villes qui sont près de nous) que l'arrêt en question concerne.

L'annexe III donne des détails extérieurs (comme dans l'annexe I) pour les registres de Roumélie, № I jusqu'à 36.

L'annexe IV se rapporte aux neuf registres de Bosnie, avec l'indication de leur époque, en commençant par l'année 1155/1742 jusqu'à après 1241/1825.

Toutes ces annexes sont munies d'explications nécessaires.